

Tereke Kayıtlarına Göre XVI. YÜZYILDA BURSA'DA İNSAN-KİTAP İLİŞKİSİ

Ali İhsan KARATAŞ*

ÖZET

Bu makale, XVI. yüzyılda Bursa'da yaşayan halkın okuduğu kitaplarla ilgisini araştırmaktadır. Çalışmada, Bursa Şer'iyye Sicilleri ve Tereke Kayıtları kaynak olarak kullanılmıştır. Önce, ilgili yüzyıla ait yaklaşık ikiyüz Şer'iyye Sicili defteri incelenerek kitaplar tespit edilmiş, sonra da bu kitapların, Bursa mahallelerine dağılımı, hangi ilimlere ait olduğu, toplam servete oranı ve fiyatları bakımından değerlendirilmesi yapılmaya çalışılmıştır.

SUMMARY

According to Heritence Record
The Relation between Book and Human Being in Bursa in 16th Century

GİRİŞ

Kültür hayatının önemli göstergelerinden biri de "insan-kitap ilişkisi"dir. Bu nedenle biz, bu araştırmada, XVI. yüzyıl Bursa'sındaki insan - kitap ilişkisini ele alacağız.

Mahkeme sicillerinin bir bölümünü "terekeler" oluşturmaktadır. Yüzbinleri, belki de milyonları bulan tereke kayıtları, ölen şahısların geride bıraktıkları malların tespiti ile bu malların "İslam hukuku" esaslarına göre "Kassam" tarafından taksim edildiğini gösteren kayıtlardır.¹ Bazen bu kayıtlar için özel defterler de düzenlenmiştir. Kadı sicilleri arasında önemli bir yer tutan bu defterler, "Kassam Defteri" veya "Tereke Defteri" olarak da

* Arş. Gör., U.Ü. İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı

¹ Pakalın, M.Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü, İstanbul, 1972, III, 460; İnalçık, Halil, "XVI. Asır Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Kaynakları", İÜFM, c.XV, sy.1-4, s.51.

isimlendirilir. Terekeye “metrûkât”² veya “muhallefât” da³ denilmektedir. Şer’iyye sicilleri ve tereke defterleri, ait oldukları toplumun başta sosyo-ekonomik konular olmak üzere birçok özelliğini göstermesi bakımından ilk elden önemli kaynaklardır.⁴

Tereke defterlerine, vefat eden her kişinin terekesi kaydedilmemekteydi. Terekenin kaydedilmesinde varislerden birinin, metrukâtın taksimi için mahkemeye müracaat etmesi⁵; ölen şahsın varisi yoksa terekesinin beytül-mala devredilmesi için kadının terekeye el koyması⁶ veya varis mecnun ya da henüz ergenlik çağına ermemiş kimsesiz bir sabî ise yetimin hakkını korumak amacıyla mahkemenin terekeye müdahale etmesi⁷ gibi sebepler rol oynamaktaydı. Hatta, metrukâtın kaydedilmesi esnasında “resm-i kısmet”⁸ adı ile bir miktar verginin alınması varislerin mahkemeye müracaatlarını büyük ölçüde engellerdi.⁹

Tereke kayıtları içerisinde çeşitli eşyayla birlikte kitaplar da yer almaktadır. Kitapların metrukât içerisinde bulunması, Osmanlı toplumunun kitap kültürünü belirtmek bakımından bizlere önemli ipuçları sunmaktadır.

Biz de bu noktadan yola çıkarak, XVI. asır Bursa’sına ait yaklaşık ikiyüz adet sicil defterinde bulunan tereke kayıtlarını tarayarak metrukât içerisinde yer alan kitapları tespit etmeye çalıştık. Kitaplar terekeye yazılırken belli bir metodun takip edilmediği görülmektedir. Kitap isimleri çoğunlukla terekenin baş kısmında¹⁰, bazen sonunda¹¹, bazen dağınık olarak¹², zaman zaman da “kütüb” başlığı altında¹³ müstakil olarak yazılabilmekteydi. Bu durum, daha çok kitap sahiplerinin önemine, kitapların adedine göre değişmekteydi. Eserler; “Dürer-Gurer”¹⁴, “Mevâkı”¹⁵ şeklinde orijinal adıyla

² Sami, Şemseddin, Kamus-i Türki, İstanbul, 1989, II, 1177; Muallim Naci, Naci Lugatı, İstanbul, 1987, s. 689.

³ Pakalın, age, III, 560; Bilmen, Ömer Nasuhi, Hukuk-i İslamiye ve Islahat-ı Fıkhiyye Kamusu, İstanbul, 1976, V, 209; Sertoğlu, Mithat, Osmanlı Tarih Lugatı, İstanbul, 1986, s.208; Devellioğlu, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Ankara, 1980, s.797.

⁴ Şer’iyye sicilleri ve tereke kayıtları hakkında daha geniş bilgi için bkz: Akgündüz, Ahmet, Şer’iyye Sicilleri, İstanbul, 1988, I, 1-20; Halaçoğlu, Yusuf, “Şer’iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru”, İ.Ü.E.F.D. sy.30, s.99; İnalçık, agm, s.50-75; Çetin, Osman, Sicillere Göre Bursa’da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları, Ankara, 1994, s.1 vd; Gündüz, Tufan, “Şer’iyye Sicilleri ve Tarihi Kıymeti”, Türk Yurdu, Temmuz, 1992, s. 50 vd; Erünsal, İsmail, “Lamii Çelebi’nin Terekesi”, Journal of Turkish Studies (Fahir İz Armağanı), Harvard Universty, Washington, 1990, s.170.

⁵ Molla Hüsrev, Dürer-Gurer, İstanbul, 1883, II, 733; Özdeğer, Hüseyin, Bursa Şehri Tereke Defterleri, İstanbul, 1988, s.10.

⁶ Özdeğer, age, s.10-11.

⁷ Molla Hüsrev, age, II, 735; İnalçık, agm, s.52.

⁸ Pakalın, age, “Resm-i Kısmet”, III, 30; İnalçık, agm, s.54.

⁹ İnalçık, agm, s.54.

¹⁰ B.Ş.S. A13 122b.

¹¹ B.Ş.S. A91 42b.

¹² B.Ş.S. A77 21b.

¹³ B.Ş.S. A71 53a.

¹⁴ B.Ş.S. A71 49a; A91 30a.

¹⁵ B.Ş.S. A56 65b; A71 59a

kaydedilmekle birlikte, “Hocazade”¹⁶, “İsfehani”¹⁷ gibi yazarlarının ismiyle de yer almaktaydı. Yazarı ve konusu bilinmeyen eserler, “kitâb-mecmûa” gibi kelimelerle ifade edilirken, konusu bilinip de ismi ve yazarı bulunmayan eserler, “kitâb mine’l-hesâb”¹⁸, “kitâb-ı tarihât”¹⁹ gibi deyimlerle belirtilmekteydi. İncelediğimiz XVI. asra ait sicil ve tereke defterleri içerisinde, 252 tereke kaydında kitap ismine rastlandı. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu kitapların toplam sayısı 2098’ dir. Hiç şüphesiz aynı yüzyılda Bursa’da bulunan kitapların bütünü bu rakamdan ibaret değildir. Çünkü, değişik sebeplerle kayıtlara geçmemiş binlerce eserin mevcudiyeti muhakkaktır; ancak biz, burada, tereke kayıtlarında yer alan kitaplar üzerinde çalışacağız.

Tereke kayıtlarının, insan - kitap ilişkisi açısından incelenmesiyle; insanların sahip olduğu kitapların muhtevası, farklı sosyal statüdeki şahıslarda mevcut olan eserlerin içeriği, ne tür kitapların daha çok tercih edildiği ve hangi alimlerin eserlerinin okunduğu gibi konuların yanında, kitapların mahallelere göre dağılımının yapılmasıyla şehrin kültür haritasının çıkarılması, kitap fiyatlarını diğer eşya fiyatlarıyla karşılaştırarak değerlerinin tespiti, ilgili dönem boyunca kitap fiyatlarında değişimin olup olmadığı ve aynı dönemde kitap alımının artması veya azalması gibi hususlar da aydınlığa kavuşturulabilir.

Biz, bu makalede, daha çok kitapların mahallelere göre dağılımı ve kitap fiyatlarının farklı açılardan değerlendirilmesi üzerinde duracağız.

Tereke kayıtlarında tespit edilen kitapları, XVI. asırda mevcut olan Bursa mahallelerine göre tasnif ettiğimizde aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır.

Tablo 1: Terekelerinde kitap bulunan kişilerin ikametgahları ve bu şahısların kitap ve servet durumu.

<i>Mahalle adı</i>	<i>Terekesinde kitap bulunanların adedi</i>	<i>Kitap adedi</i>	<i>Kitapların toplam fiyatı (akçe)</i>	<i>Terekesinde kitap bulunanların toplam serveti (akçe)</i>	<i>Kitapların servete oranı %</i>
Abdal Mehmed	2	107	10.005	410.309	2.43
Ahmed Dâi	2	2	302
Alaaddin	1	16	1190	12.857	9.25
Alaca Hırkalı	1	16	870	1.170	74.35
Alaca Mescid	3	9	380	160.816	0.23
Ali Paşa	2	81	10.332	50.137	20.60
Altıparmak	1	1	87	5.788	1.57

¹⁶ B.Ş.S. A91 30a; A191 12b.

¹⁷ B.Ş.S. A71 10a; A91 56b.

¹⁸ B.Ş.S. A71 65a.

¹⁹ B.Ş.S. A77 21a; A176 98b.

Azab Bekir	1	1	670	-----	-----
Aziz Efendi	1	27	1.788	9.551	18.72
Baba Zakir	3	8	1.745	509.113	0.34
Bâb-ı Zindan	1	25	435	128.465	0.33
Bahadır Ağa	2	16	1.473	120.724	1.22
Başçı Hacı	1	1	200	2.256	8.86
Bayezid	2	5	815	-----	-----
Câmiu'l-Kebir	3	12	998	37.492	2.66
Çıkrıkçızade	1	6	850	18.295	1.91
Çırak Bey	2	46	1.978	80.374	2.46
Dâye Hatun	3	4	314	5.796	5.41
Demirkapı	1	1	30	399.352	0.007 °
Emir Sultan ²⁰	4	37	2.451	15.798	15,51
Emir Neccar	1	1	250	-----	-----
Enbiyâ	1	43	4.986	5.474	91.08
Filboz	1	1	223	87.576	0.25
Fenâri	1	3	57	8.157	0.69
Hacı İlyas	5	16	1.200	968.024	0.12
Hacı İskender	3	48	2.961	229.616	1.28
Hacı Paşa	1	1	30	3.958	0.75
Hacı Sevinç	1	19	625	8.331	7.50
Hacı Sevindik	1	1	43	509	8.44
Hacı Seyfettin	1	4	67	678	9.88
Hamamlı Kızık	1	6	475	1.223	38.83
Hamza Bey	1	33	989	192.261	0.51
Hisar	1	2	72	1.558	4.62
Hocalar	4	6	2.673	77.572	3.44
Hoca Ali	1	1	5	36.465	0.01
Hoca Dursun	1	1	100	2.234	4.47
Hoca Mehmed	1	1	100	9.650	1.03
Hoca Sündüs	1	2	72	7.555	0.95
Hoca Yûnus	1	2	70	15.432	0.45
İbn Bezirî	1	2	300	425	70.58
İbn Harirî	1	2	500	12.885	3.88
İbn Kazzâz ²¹	5	19	1.865	488.821	0.38
İbn Şa'b	1	23	665	6.187	10.74
İbrahim Paşa	7	42	3.874	382.314	1,01
İncirli	1	1	-----	-----	-----
İnebey	1	10	158	17.959	0.87
İmaret-i Sultan	6	40	4.272	403.207	1.05
İsâ Bey	6	107	22.091	302.749	7.29
Kademerî	1	1	700	29.201	2.39
Kale	1	25	1.398	-----	-----
Kapan-ı Mûsa	2	23	677	35.542	1.90
Kaplıca	1	4	-----	-----	-----

²⁰ Başka bir yerde Seyyid Buhari olarak geçiyor.

²¹ Üç yerde Kazzazoğlu olarak geçiyor.

Kara Ağaç	1	1	11	150	7.33
Kara Şeyh	1	10	1.365	588.470	0.23
Karye-i Büyükkumla	1	1	280	11.941	2.34
Karye-i Karabalçık	1	1	30	3.829	0.78
Karye-i Şeyhlerkızıği	2	2	1.300	89.286	1.45
Kavaklı	6	32	3.795	66.573	5.70
Kavalalı	1	1	400	48.030	0.83
Koca Naib	1	1	400	4.376	9.14
Konevî	1	1	86	----	----
Kostantiniyye ²²	2	46	1.323	153.890	0.85
Köseler	1	28	----	----	----
Kurşunlu	1	2	764	46.500	1.64
Lala Şahin	1	1	15	2.717	0.55
Maksem	4	116	3.846	101.586	3.78
Mantıcı	1	7	245	28.408	0.86
Mes'ud Makramavî	2	4	650	8.655	7.51
Meydancık	2	3	941	30.643	3.07
Musalla	2	3	388	3.853	10.07
Muradiye	2	15	773	111.745	0.69
Nakkaş Ali	1	126	19.972	84.017	23.77
Nalbantoğlu	5	7	1951	559.675	0.34
Orhan	2	6	230	7.733	2.95
Orta Pazarçık	1	6	184	12.840	1.43
Oruç Bey	1	1	80	----	----
Panayır	1	89	2.483	77.654	3.19
Pınarbaşı	2	6	203	18.235	1.11
Sâdi Fakîh	1	1	600	70.037	0.85
Saray	1	31	995	58.292	1.70
Sarı Abdullah	1	1	900	15.310	5.87
Selçuk Hatun	4	123	6.673	11.262	5.99
Sivasiler	1	1	----	2.083	----
Sultan Mehmed	2	5	259	124.864	0.20
Sultan Murad	1	132	17.739	301.604	5.88
Suğra Emir	1	4	270	33.082	0.81
Şahabüddin	1	1	1.000	22.547	4.43
Şehreküstü	1	17	590	4.250	13.88
Şeker Hoca	2	2	500	18.921	2.64
Şeyh Paşa	3	34	2.027	60.241	3.36
Şeyh Tacüddin	1	1	195	91.652	0.21
Taşkın Hoca	1	1	200	23.495	0.85
Tatarlar	1	1	500	8.253	6.05
Tayyib Hoca	1	1	----	2.596	----
Tekye	1	2	160	8.840	1.80
Timurtaş	2	2	249	749	33.24
Tuz Pazarı	1	2	74	2.249	3.23

²² Bursa'da bu isimle mahalle yoktur. Muhtemelen bu şahıslar İstanbul'da ikamet etmiş, fakat Bursa'da öldükleri için buraya kaydedilmişlerdir.

Ulgarlar	1	29	4.125	812.835	0.50
Umur Bey	6	4	77	107.083	0.07
Veled-i Habib	5	55	6.109	323.856	1.88
Veled-i Hasan	1	1	305	8.164	3.74
Veled-i Saray	1	16	320	6.060	5.28
Veli Şemseddin	6	22	4.287	668.607	0.64
Yerkapı	1	2	582	519.817	0.11
Yıldırım	3	7	529	10.035	5.27
Yiğitoğlu	2	4	59	21.398	0.27
Yunus Hoca	1	22	2.510	4.111	61.05
Za'ferân	1	3	157	15.454	1.01
Toplam 108	200	1954	182.118	10.720.459	1.7

Tablo 1'e baktığımızda, kitap sahibi 200 kişinin metrukatının kaydedildiği mahalle sayısı 108 dir. Mahallelerin çoğunda bir veya iki kişide kitap bulunmaktadır. Ancak mahallelerdeki kişi sayısının az veya çokluğuna göre kitap adetleri doğru orantılı değildir. Herhangi bir mahallede kitap sahibi olan kişi sayısı az iken kitapları çok, bunun yanında başka bir mahallede birçok kişinin terekesinde kitap bulunmasına rağmen, toplam kitap sayısı az olabilmektedir. Bunun en büyük sebebi metrukat sahibinin sosyal statüsüdür. Ulema sınıfına mensup birisinin bulunduğu herhangi bir mahalle, sıradan birçok kişinin bulunduğu diğer mahallelerden kitap sayısı bakımından oldukça fazla olabilmektedir. Örneğin, Nakkaş Ali Mahallesi'nde kitap sahibi olarak tespit edilen bir kişi olmasına rağmen, bu şahsın kitaplarının adedi 126'dır.²³ Bunun yanında metrukatında kitap bulunan beş kişinin terekesinin kayıtlı olduğu Nalbantoğlu Mahallesi'ndeki şahıslara ait kitapların toplam sayısı ise yedidir. Ancak, Nakkaş Ali Mahallesi'nde bulunan terekenin sahibi, eserleriyle gerek kendi döneminde gerekse daha sonraki asırlarda etkisini devam ettiren Lâmiî Çelebi'dir. Onun sahip olduğu kitapların akçe olarak değeri de birçok kişinin servetinden daha yüksektir.

Yine, Selçuk Hatun Mahallesi'nde oturan dört kişinin kitap sayısı 123²⁴, Maksem Mahallesi ahalisinden dört kişinin sahip olduğu kitap sayısı 116 iken²⁵, altı kişinin bulunduğu İsabey Mahallesi'nde toplam kitap sayısı 107²⁶ ve beş kişinin bulunduğu İbn Kazzâz Mahallesi'nde toplam kitap sayısı 19'dur.²⁷

Kitap fiyatları bakımından da mahalleler arasında bazı farklılıklar olduğu göze çarpmaktadır. Hocalar Mahallesi'nde bulunan altı adet kitabın fiyatı 2.673 akçe iken, Panayır Mahallesi'nde bulunan 89 kitabın toplam fiyatı ise 2.283 akçedir. Kitap değerindeki bu farklılığa, kitapların yeni, ciltli

²³ B.Ş.S. A191 20b

²⁴ B.Ş.S. A171 61a; A134 7a; A165 144a, 178b

²⁵ B.Ş.S. A22 52b; A106 30b; A165 176b, 207a

²⁶ B.Ş.S. A22 50a; A37 96a; A165 67b; A191 34b

²⁷ B.Ş.S. A165 124a, 127a, 223b; A175 38b

ve tezhipli oluşu etki edebileceği gibi, belli kişilerin elinde bulunan ihtisasa yönelik kitaplarla halk arasında yaygın olan popüler mahiyetteki nisbeten daha ucuz kitaplar da sebep olmuş olabilir.

Tereke kayıtlarında bazı köy isimleri de görülmektedir. Karye-i Büyükkumla²⁸, Karye-i Karabalçık²⁹, Karye-i Şeyhlerkızığı³⁰ gibi köylere ait tereke kayıtlarında bulunan kitaplar, çoğunlukla avam tabakasının okuyabileceği eserlerden oluşmaktadır.

Aynı tabloya bakıldığında kitapların, toplam servete oranları en yüksek olan ilk on mahallenin Enbiyâ (%91), Alacahırka (%74), İbn Bezirî (%70), Yunus Hoca (%61), Hamamlı Kızık (%38), Timurtaş (%33), Nakkaş Ali (%123), Ali Paşa (%20), Aziz Efendi (%18) ve Emir Sultan (%15) olduğu görülmektedir. Bu mahallelerin entellektüel yapısı incelendiğinde farklı bazı durumlar ortaya çıkmaktadır:

1- Bünyesinde medrese olan mahalleler: İsbey ve Ali Paşa bunlar arasındadır. Her iki mahallede de kendi isimleriyle anılan birer medrese bulunmaktadır.³¹

2- Herhangi bir medrese olmadığı halde, ulemadan birinin ikamet etmesi sebebiyle kitap oranı yüksek olan mahalleler. (Örneğin, Nakkaş Ali mahallesinde herhangi bir medrese ismine rastlanmazken, Lâmiî Çelebi'nin burada ikamet etmesi, bu mahallenin kitap oranını yükseltmiştir).

3- Medresenin bulunmadığı, tereke kayıtları itibarıyla sakinleri arasında ulemanın yer almadığı, buna rağmen kitap oranı yüksek olan mahalleler. (İbn Bezirî ve Enbiyâ mahalleleri bunlardandır).

Bunların dışında, bünyesinde bir veya daha çok medrese bulunduran bazı mahalleler vardır ki, kitap oranları bakımından ilk ona girememektedirler. Buna karşılık, sıradan herhangi bir mahallede kitap oranı bir hayli yüksek olabilmektedir. Örneğin, toplam sekiz medrese ile Ulucami, altı medreseyle Hisar, üçer medreseyle, Yıldırım, Yeşil, Muradiye, ikişer medreseyle Zeyniler ve Mûsa Baba mahalleleri, XVI. yüzyılda Bursa'da bulunan toplam 50 medreseden³² 27'sini içlerinde barındırdıkları halde, tabloya göre bu mahallelerden hiç birisi ilk ona girememişlerdir.

Bazı kitap sahiplerinin servetleri ile kitapları arasındaki oranlamada, kitap oranı daha yüksek çıkabilmektedir. Bununla birlikte, serveti çok olmasına rağmen kitabı az veya kitabı çok olmasına rağmen servet açısından zengin olduğu için kitap oranı düşük olanlar da vardır. Genel olarak terekesinde kitap bulunan ve mahallesi tespit edilen 200 kişinin servetlerinin

²⁸ B.Ş.S. A15 31a

²⁹ B.Ş.S. A195 156a

³⁰ B.Ş.S. A179 53b

³¹ Hızlı, Mefail, Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri, İstanbul, 1998, s. 38, 104.

³² Hızlı, a.g.e, s. 197.

toplamı 10.720.495 akçe iken, aynı kişilerin kitaplarının toplam değeri 182.118 akçedir. Bu da toplam servetin % 1.7'sine tekabül etmektedir. Bu servet içerisinde tarla, ev, ev eşyası gibi menkul ve gayr-i menkul malların olduğu göz önüne alınırsa 1.7'lik oranın yüksek bir oran olduğu görülür.

Tespit edilen 2.098 adet kitabın 1.472 tanesinin konusu belirlenebilmektedir. XVI. asır Bursa toplumunu daha iyi değerlendirebilmek için okudukları kitapların içeriğine bakmakta fayda vardır. Kitapların konularına göre dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2: Farklı ilim dallarına göre kitap adetleri

<i>İlim dalı</i>	<i>Kitap adedi</i>	<i>Toplam fiyat (akçe)</i>	<i>Kitap adedi oranı %</i>	<i>Fiyat oranı %</i>
Kur'an ve Kur'an İlimleri	268	54.341	18.3	32.8
Tefsir	40	9843	2.71	5.99
Hadis-Sünnet	64	6.853	4.34	4.17
Fıkıh	241	25.423	16.37	15.48
Akaid-Kelâm	46	4.541	3.12	2.76
Felsefe	11	343	0.74	0.2
Gramer	125	3889	8.49	2.36
Belağat	39	4.931	2.64	3
Tasavvuf-Ahlâk, Edebiyat	363	27.797	24.66	16.92
Tarih	39	6.502	2.64	3.95
Lugat	62	10.952	4.21	6.66
Tip	58	4.142	3.94	2.52
Mantık	50	2.275	3.39	1.38
Astronomi-Matematik	27	1.879	1.83	1.14
Toplam	1.472	164.205	99.93	99.2

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi, ilk sırada Kur'an ve Kur'an ilimlerine ait kitaplar gelmektedir. Osmanlı İmparatorluğu boyunca Kur'an'a verilen önem, XVI. asır Bursa'sında da devam etmektedir. Öyle ki, hangi sosyal statü içerisinde olursa olsun, birçok tereke sahibinin metrukatında en azından bir Kur'an-ı Kerim bulunmaktadır.

"Mushaf", "Kelâm-ı Kadîm" ve "Kelâmullah" gibi değişik isimler altında, metrukat içerisinde kaydedilen Kur'an-ı Kerim, fiyat bakımından kendi arasında oldukça fazla farklılıklar göstermektedir. 3.600³³, 2.000³⁴, 1.055³⁵, 970³⁶ akçe gibi oldukça pahalı olan Kur'an-ı Kerimlerin yanında,

³³ B.Ş.S. A71 65a

³⁴ B.Ş.S. A71 42b

³⁵ B.Ş.S. 191 20a

³⁶ B.Ş.S. A106 91b

28³⁷, 30³⁸, 50³⁹ gibi düşük fiyatlıları da görülmektedir. Ancak bütün bu farklılıklara rağmen, 250'ye yakın Kur'an-ı Kerim'in büyük çoğunluğunun fiyatı 250 ile 400 akçe arasında değişmektedir. Yüksek değer biçilen Kur'an-ı Kerimler muhtemelen, ya meşhur hattatlar tarafından istinsah edilmiş veya cilt ve tezhipleri ile bu değere ulaşmışlardır. Kaldı ki bu üç unsur genellikle birlikte bulunurdu.

Konularına göre kitapların sıralamasında, Kur'an ve Kur'an ilimlerinden sonra Tasavvuf ve Edebiyat kitaplarının ikinci sırayı aldığı, daha sonra Fıkıh ve Tefsir kitaplarının geldiği görülmektedir.

Muhallefat kayıtlarında diğer eşyada olduğu gibi, kitap isimlerinin altına o günkü değeri akçe olarak yazılmaktaydı. Kitap fiyatları, gelişmiş güzel değil; bu konuda uzman bir heyet tarafından, eserin özellikleri dikkate alınarak tespit edilmekteydi. Diğer eşyayla birlikte kitapların da değerinin yazılması, bize, kitap fiyatlarını başka eşya fiyatlarıyla karşılaştırma fırsatı vermektedir. Kitap fiyatlarını değişik eşya fiyatlarıyla karşılaştırmak mümkündür. Ancak, farklı zamanlara göre değişen eşya fiyatları, bize bu konuda objektif sonuçlar vermeyebilir. Kanaatimizce; hayvan fiyatları diğer eşyaya göre daha az değişiklik göstermiştir. Bu nedenle XVI. yüzyıldaki kitap fiyatlarını canlı hayvan fiyatlarıyla karşılaştırmamız uygun olacaktır.

Aşağıdaki tabloda, kitap fiyatlarıyla bir mukayese yapılabilmesi için, aynı yüzyılın muhtelif yıllarına ait sığır fiyatları verilmiş bulunmaktadır.

Tablo 3: XVI. yüzyılda sığır fiyatları

<i>Yıl (Hicri)</i>	<i>Sığır fiyatı (akçe)</i>	<i>Bulunduğu sicil</i>
933	400 (çifti)	A38-63a
946	120	A41-4a
948	150	A41-98b
953	400 (çifti)	A195-57b
956	300 (çifti)	A57-8a
968	300 (çifti)	A71-42a
976	300	A85-54a
982	200	A172-64b
994	900 (üç adet)	A172-166b
1000	1000(çifti)	A194-130b

Tablo 3'teki sığır fiyatlarıyla terekelerde bulunan kitap fiyatlarını karşılaştırdığımızda birçok yerde kitapların daha pahalı olduğunu görüyoruz.

³⁷ B.Ş.S. A37 14a

³⁸ B.Ş.S. A165 218a

³⁹ B.Ş.S. A165 51b

Aslında bu fiyatlar günümüz ölçülerine göre çok yüksektir. XVI. yüzyılda 200-300 akçe kıymetindeki bir sığır fiyatına denk düşen herhangi bir kitabın, günümüzde bir sığırın ortalama 500 milyon civarında bir fiyatla satıldığını düşünürsek yaklaşık değerini elde edebiliriz. İncelediğimiz dönem Bursa halkının bir veya birkaç sığır değerinde olan oldukça pahalı kitaplar alıyor olmaları, onların kitap alabilmek için hangi fedakârlıklara katıldığını göstermektedir.

XVI. yüzyılda kitap fiyatlarının böyle pahalı oluşunun bazı önemli sebeplerden kaynaklandığı düşünülebilir;

1- Matbaanın olmayışından dolayı kitapların elle yazılması. Uzun zaman alan ve büyük bir emek isteyen kitap istinsahi, ister istemez kitap fiyatlarını da artırıyor. Bu artışın bir sebebi de kitap arzının talebi karşılayamaması idi. Meselâ, Molla Fenârî, müderrisi olduğu medresede, öğrenciler kitap bulmada zorlandıklarından dolayı, talebelerin okuyacakları ders kitaplarını bizzat kendilerinin istinsah edebilmeleri için haftalık tatil günü sayısını artırmıştır.⁴⁰ Bu sıkıntılar henüz XVI. yüzyılda da aşılammıştı.

2- Kağıt sıkıntısı da kitap fiyatlarını artıran bir etkendi. Terekede karşılaştığımız "Hindî kağıt"⁴¹ ve "Dimeşk kağıt"⁴² gibi ifadeler dışarıdan kağıt ithal edildiğini göstermektedir.⁴³

XVI. yüzyılda kitap fiyatlarındaki değişmelere örnek teşkil etmesi bakımından bazı kitaplarla ilgili bir tablo vermek istiyoruz.

**Tablo 4: XVI. asırda farklı yıllardaki kitap fiyatları.
(Fiyatlar akçe üzerindedir)**

<i>Kitap İsmi</i>	<i>908-9</i>	<i>918-19</i>	<i>938-39</i>	<i>955</i>	<i>967-68</i>	<i>994-95</i>
Avâmil	20	30	35	...	8	...
Divân-ı Hafız	20-150	40	200	...	49	160-84
Gülistan	30	80	80		150	45-37
Hidâye	150-300		350-550		232-380	170-666
Kâfiye	20	---	20	26	76	38
Maksud	20	30	14	34
Merah	20-50	5	22	...	47	...
Muhamme diyye	300	200	50-300	400	---	660
Mukaddime-i Ebu'lleys	10	15-5	2	...	35	20
Şir'atu'l-İslâm	100	30	18-30	65
Tenbihu'l-Gafilin	180-50	...	38	...	20-50	...
Teshil	...	25	20	---	25	---
Tezkiretü'l-Evliyâ	100	---	181-200	---	---	---
Vikâye	20-50	50-100	17-80	---	240	---

⁴⁰ Mecdi, Hadaiku's-Şakaik, İstanbul, 1989, s. 51; Hoca Sadettin, Tacu't-Tevarih, İstanbul, 1862, II, 444.

⁴¹ B.Ş.S. A71 59a, 65a

⁴² B.Ş.S. A37 40b, A71 65a

⁴³ Uzunçarşılı, İ. Hakkı, Osmanlı Tarihi, Ankara, 1972, II, 685

Tabloya bakıldığında, yüzyıl boyunca kitap fiyatlarında ciddi bir değişikliğin olmadığı görülmektedir. Yüzyılın başlarında ucuz olan bir kitap, sonlarına doğru daha pahalı olabildiği gibi, bu durumun tam tersine gerçekleştiği de görülmektedir.

Kitapların fiyatlarını etkileyen sebepleri de göz önüne aldığımızda, tablodaki küçük değişikliklerin hangi sebeplerden kaynaklandığını daha iyi anlayabiliriz. Tablo 4'te yer almayan bazı kitaplarda fiyat bakımından aşırı yükseklik veya düşüklük görülse de bu durumun kitapların daha çok özelliğinden kaynaklandığını düşünebiliriz.

XVI. yüzyılda kitap fiyatlarında önemli bir değişikliğin olmadığı göz önüne alınarak, bütün yüzyıl boyunca kitap alımının giderek arttığı, hiç olmazsa, aynı seviyede kaldığı düşünülebilir. Ancak aşağıdaki tabloya bakıldığında, durumun böyle olmadığı görülmektedir.

Tablo 5: XVI. asırda kitap sahibi ve adedinin 4 ayrı döneme göre durumu.

<i>Yıl</i>	<i>Kitap sahiplerinin adedi</i>	<i>Kitap adedi</i>	<i>Kitap sahiplerinin oranı %</i>	<i>Kitapların oranı %</i>
1500-1525	86	728	37	36
1526-1550	77	673	33	34
1551-1575	39	395	17	20
1576-1600	29	179	13	10
<i>Toplam</i>	<i>230</i>	<i>1.975</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

Tablo 5'te açıkça görüldüğü gibi, XVI. yüzyıl başlarıyla sonları arasında kitap sayısı bakımından uçurum denilebilecek kadar büyük farklılıklar vardır. Aynı durumun kitap sahipleri için de geçerli olduğu açıktır.

XVI. yüzyılın ikinci 50 yılında bulunan kitap ve sahiplerinin aynı yüzyılın ilk 25 yılında bulunan kitap ve sahiplerinin sayısından daha azdır. Yüzyılın başından sonuna doğru baktığımızda, yıllar ilerledikçe kitap ve kitap sahibi sayısının gerilediğini müşahade ediyoruz.

XVI. yüzyılın ilk 50 yılında kitap ve kitap sahiplerinin oranları %70'tir. Buna karşılık ikinci 50 yılında, kitap ve kitap sahipleri olmak üzere her ikisinin oranı %30'dur. Terekelerinde kitap ismi geçen kişilerin vefatlarının daha çok asrın ilk yarısına denk düştüğünü söylemek mümkün olmadığına göre, bunun mutlaka başka bir sebebi olmalıdır. Bize göre, bu farklılığın en büyük sebebi XVI. yüzyıl Bursa'sının içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik durumdur. Aynı yüzyılın başlarında Bursa'nın gerek ekonomik gerekse ilmî açıdan oldukça iyi olduğunu biliyoruz. Ancak, daha sonra

ekonomik bunalım, Celâlî isyanları, kıtlıklar ve yangınlar gibi olumsuz nedenlerden dolayı halkın alım gücü düşmüştür. Bunun kitap alımına da yansdığı söyleyebiliriz. Nitekim bu dönemlerde kitap alamadığından dolayı İvaz Paşa Camii'nden Kur'an-ı Kerim çalan bir kişinin mahkemelik olduğunu görüyoruz.⁴⁴

Ayrıca bu asrın başı ile sonu arasındaki zihniyet farklılığının da buna etkisi olduğu söylenebilir. Özellikle XV. yüzyılın ikinci yarısında yoğunlaşan ilmî çalışmalara⁴⁵ paralel olarak halkın kitaba olan ilgisi artmıştır. Bu ilgi XVI. asrın ilk yarısında devam ederken⁴⁶, daha sonra çeşitli siyasi ve ekonomik sebeplerden dolayı gerilemeye başlamıştır. Bu yüzyılın ikinci yarısından sonra, medreselerin bozulmaya yüz tutması ve halkın daha çok "derd-i maişet" e düşmesi, onların kitaba olan ilgilerini azaltmış olmalıdır.⁴⁷ Nitekim, III. Murad tarafından XVI. yüzyılın sonlarına doğru, medreselerin eski haline gelmesi için bir ferman çıkarılmıştır.⁴⁸

Tereke kayıtlarında değişik ilim dallarında hangi eserlerin olduğu, ne tür kitapların daha çok okunduğu, eserleriyle adeta çağa damgasını vuran âlimlerin kimler olduğu ve farklı statüde bulunan insanların okudukları kitapların özelliklerinin ne olduğu gibi bilgileri içeren bir yazıyı başka bir çalışmada ele alacağımızdan burada genel özelliklerini göstermekle iktifa ediyoruz.

⁴⁴ Dağlıoğlu, Hikmet Tarhan, Onaltıncı Asırda Bursa, Bursa, 1940, s. 85

⁴⁵ Uzunçarşılı, a.g.e, I, 525

⁴⁶ Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim, İstanbul, 1992, s. 58

⁴⁷ Uzunçarşılı, İ.Hakkı, Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı, Ankara, 1988, s.241; Baltacı, Cahit, XV-XVI. Asırda Osmanlı Medreseleri, İstanbul, 1976, s. 19

⁴⁸ Uzunçarşılı, a.g.e, s. 241